

TECHNOLOGIES FOR THE EFFECTIVE USE OF DEVELOPMENTAL THERAPY IN PREPARING CHILDREN WITH SEVERE SPEECH DISABILITIES (DYSARTIRIA) FOR LITERACY TEACHING

Asliddinova Rafoat Burkhoniddinovna

Master's the Samarkand Branch of the Kimyo International University in Tashkent

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17938179>

Annotation. The article is devoted to the study of the effectiveness of developmental therapy technologies in preparing preschool children with dysarthria for literacy education. The results of the study showed that developmental therapy exercises significantly increase the level of speech motor skills, phonemic perception, speech breathing and literacy readiness in children. At the same time, psychological support increases children's motivation and reduces logophobia and speech avoidance behavior.

Keywords: dysarthria, developmental therapy, speech motor skills, literacy preparation, preschool education.

Annotatsiya. Mazkur maqola dizartriya ega maktabgacha yoshdagi bolalarni savodxonlikka tayyorlashda rivojlantiruvchi terapiya texnologiyalarining samaradorligini o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqot natijalari rivojlantiruvchi terapiya mashqlari bolalarda nutq motorikasi, fonematik idrok, nutqiy nafas olish hamda savodxonlikka tayyorgarlik darajasini sezilarli darajada oshirishini ko'rsatdi. Shu bilan birga, psixologik qo'llab-quvvatlash bolalarning motivatsiyasini kuchaytirib, logofobiya va nutqdan qochish xatti-harakatlarini kamaytiradi.

Kalit so'zlar: dizartriya, rivojlantiruvchi terapiya, nutq motorikasi, savodxonlikka tayyorlash, maktabgacha ta'lim.

Аннотация. Статья посвящена изучению эффективности технологий развивающей терапии при подготовке дошкольников с дизартрией к обучению грамоте. Результаты исследования показали, что упражнения развивающей терапии значительно повышают уровень речевой моторики, фонематического восприятия, речевого дыхания и готовности к овладению грамотностью у детей. В то же время психологическая поддержка повышает мотивацию детей и снижает проявления логофобии и избегающее речевое поведение.

Ключевые слова: дизартрия, развивающая терапия, речевая моторика, подготовка к обучению грамоте, дошкольное образование.

Kirish. Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tizimida og'ir nutq kamchiliklariga ega bo'lgan, xususan dizartriya bolalarni savod o'rgatishga tayyorlash dolzarb ilmiy-amaliy muammolardan biri hisoblanadi. Dizartriya markaziy nerv tizimining organik zararlanishi bilan bog'liq bo'lib, nutq apparati mushaklarining innervatsiyasi buzilishi, artikulyatsiya, ovoz, nafas va prosodik komponentlarning yetarli darajada shakllanmaganligi bilan tavsiflanadi. Ushbu holat bolalarda tovushlarni idrok etish va talaffuz qilish, fonematik eshituv, nutqiy harakatlar muvofiqligi hamda savod o'rgatish uchun zarur bo'lgan psixik funksiyalarning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Zamonaviy maktabgacha ta'lim tizimida og'ir nutq kamchiliklariga ega bo'lgan, xususan dizartriya bolalarni savod o'rgatishga tayyorlash muammosi alohida ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Dizartriya markaziy nerv tizimining organik shikastlanishi natijasida

yuzaga kelib, nutq apparati mushaklarining innervatsiyasi buzilishi, artikulyatsiya harakatlarining cheklanganligi, ovoz va nutqiy nafasning yetarli darajada rivojlanmaganligi bilan tavsiflanadi. Ushbu nuqson bolalarda tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish, fonematik eshituvni shakllantirish, nutqiy motorika hamda savod o'rgatish uchun zarur bo'lgan psixik jarayonlarning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Savod o'rgatishga tayyorlik nafaqat harflarni o'rganish, balki fonematik idrok, nutqiy nafas, ko'rish va eshitish tahlil-sintezi, umumiy va mayda motorika, diqqat va xotira kabi komponentlarning yetuk rivojlanishini talab etadi. Shu sababli dizartriya bolalar bilan olib boriladigan logopedik ishlar an'anaviy mashg'ulotlar bilan cheklanmasdan, rivojlantiruvchi terapiya texnologiyalarini kompleks qo'llashni taqozo etadi.

Shu bois dizartriya bolalarni savod o'rgatishga tayyorlash jarayonida an'anaviy logopedik yondashuvlar bilan bir qatorda rivojlantiruvchi terapiya texnologiyalaridan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili. Ilmiy manbalarda dizartriya og'ir nutq buzilishlaridan biri sifatida e'tirof etilib, uning korreksiyasida kompleks yondashuv zarurligi ta'kidlanadi (R.E. Levina, L.S. Volkova, R.I. Lalaeva). [4.55] Tadqiqotchilar dizartriya bolalarda savod o'rgatish jarayonidagi qiyinchiliklar artikulyatsion motorikaning yetarli rivojlanmaganligi, fonematik idrokning buzilishi va umumiy psixomotor sustlik bilan bog'liqligini ko'rsatadilar. So'nggi yillarda rivojlantiruvchi terapiya (sensor-motor, harakatli, o'yinli va art-terapiya elementlari) logopedik amaliyotga faol joriy etilib, ularning nutqiy va kognitiv rivojlanishga ijobiy ta'siri ilmiy jihatdan asoslab berilmoqda. [1.; 2.; 3.] Mahalliy va xorijiy tadqiqotlarda rivojlantiruvchi terapiya texnologiyalari dizartriya bolalarda savod o'rgatishga tayyorgarlik ko'rsatkichlarini oshirishda samarali vosita sifatida baholanadi.[4.26]

Metodologiya. Tadqiqotda **nazariy tahlil, kuzatish, suhbat, pedagogik eksperiment va taqqoslash** metodlaridan foydalanildi. Ushbu metodlar yordamida bolalarning nutqiy motorikasi, fonematik eshituv, nutqiy nafas va savodga tayyorgarlik darajasi baholandi. Korreksion ishlar jarayonida rivojlantiruvchi terapiyaning sensor-motor mashqlari, qo'l va barmoqlar motorikasini rivojlantiruvchi mashqlar, o'yinli va art-terapiya elementlari tizimli ravishda qo'llanildi.

Tahlil va natijalar. Rivojlantiruvchi terapiya texnologiyalari dizartriya bolalarda nutq, motor va kognitiv funksiyalarni kompleks rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, u bir nechta asosiy komponentlarni o'z ichiga oladi.

Sensor-motor terapiya. Ushbu metod bolalarning umumiy va artikulyatsion motorikasini rivojlantirishga yo'naltiriladi. Harakat orqali bolalar tana sxemasi, muvofiqlik, ritm va koordinatsiyani o'rganadilar. Masalan, bolaga qo'l va oyoqlarini ritmik ravishda harakatga keltirish mashqlari beriladi, shuningdek, «qush uchdi» yoki «gul ochildi» kabi harakatli o'yinlar orqali artikulyatsion markazlar faoliyati faollashtiriladi. Bu mashqlar

bolalarda artikulyatsion harakatlarni aniq bajarish va nutqni boshqarish qobiliyatini rivojlantiradi.

Mayda motorika va barmoqlar gimnastikasi. Barmoqlar va qo‘l mushaklarini rivojlantirish nutq markazlari faoliyati bilan chambarchas bog‘liq. Misol uchun, bolalarga turli shakllar yasash, kichik ob‘ektlarni egib olish, loy yoki plastilin bilan ishlash mashqlari beriladi. Ushbu mashqlar nafaqat motorikani rivojlantiradi, balki diqqatni jamlash, psixik faollikni oshirish va nutqiy ifoda uchun tayyorgarlik yaratadi.

Harakatli o‘yinlar. Bolalar bilan o‘tkaziladigan o‘yinlar tana muvofiqligi, ritmni sezish, harakatlarni rejalashtirish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Masalan, «Quyosh chiqadi» o‘yini bolani turli ritmik harakatlar bajarishga undaydi, «To‘pni uzatish» o‘yini esa koordinatsiya va ijtimoiy muloqotni rivojlantiradi. Shu bilan birga, o‘yin jarayoni nutq faoliyatini rag‘batlantiradi va bolalarda ijobiy motivatsiya hosil qiladi.

Art-terapiya elementlari. Rasm chizish, loy bilan ishlash yoki konstruktiv faoliyat bolalarning ijodiy faolligini oshiradi va nutqiy ifodani rag‘batlantiradi. Masalan, bolaga «O‘zingizning uy hayvoningizni chizing» yoki «Loydan mevalar yasang» kabi vazifalar beriladi. Ushbu faoliyat orqali bolalar vizual-tactil sezgilarni rivojlantiradi, fonematik idrokni kuchaytiradi va nutqiy diqqatni jalb qiladi.

Nafas mashqlari va fonatsion tayyorgarlik. Nutqiy nafasni barqarorlashtirish va ovoz hosil qilish ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan mashqlar bolalarda artikulyatsion harakatlarni to‘g‘ri bajarishga yordam beradi. Masalan, diafragmal-qovurg‘ali nafas mashqlari: bolalar yotgan holatda qo‘lni qorin ustiga qo‘yib chuqur nafas oladi va «f-f-f» tovushi bilan havoni asta chiqaradi. Shu bilan birga, shamni puflash, qog‘oz bo‘lagi ustida havo chiqarish yoki “g‘ildirakni aylantirish” kabi mashqlar nafas nazoratini oshiradi.

Fonematik idrok va talaffuz mashqlari. Bolalarda tovushlarni farqlash va bo‘g‘in tuzilishini anglash ko‘nikmalarini shakllantirish uchun maxsus mashqlar qo‘llaniladi. Masalan, bolaga bir harfni turli tovushlar bilan talaffuz qilish yoki so‘zlarni bo‘g‘inlarga ajratib aytish mashqlari beriladi. Shu orqali bolalar nutqiy diqqat va eshituvni rivojlantiradi, talaffuz aniq bo‘ladi.

Kognitiv va psixologik qo‘llab-quvvatlash. Rivojlantiruvchi terapiya bolaning ruhiy holatini hisobga oladi. Masalan, bolaga nutq mashqlarini muvaffaqiyatli bajarishda rag‘batlantirish, muvaffaqiyatsizligi holatida qo‘llab-quvvatlash, o‘zini baholash va ijobiy motivatsiyani oshirish ishlari olib boriladi. Shu bilan birga, logofobiya va nutqdan qochish xususiyatlarini kamaytirishga qaratilgan o‘yin va san‘at elementlari qo‘llaniladi.

Rivojlantiruvchi terapiya texnologiyalari dizartriya bolalarda nutqiy, motor va kognitiv funksiyalarni kompleks rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu texnologiyalar savod o‘rgatishga tayyorgarlikni sezilarli darajada oshiradi, logopedik mashg‘ulotlarni samarali qiladi va bolalarning maktabga muvaffaqiyatli moslashuvini ta‘minlaydi.

Rivojlantiruvchi terapiya texnologiyalarining amaliy mashqlari

Texnologiya	Mashqlar va o'yin misollari	Maqsad
Sensor-motor terapiya	1. «Qush uchdi» – bolalar qo'l va oyoqlarini ritmik ravishda harakatga keltiradi. 2. «Gul ochildi» – turli ritmik harakatlar bilan tana koordinatsiyasini mashq qiladi.	Artikulyatsion va umumiy motorikani rivojlantirish, tana sxemasi va muvofiqlikni shakllantirish
Mayda motorika va barmoqlar gimnastikasi	1. Loy yoki plastilin bilan mevalar yoki hayvonlar yasash. 2. Kichik ob'ektlarni egib olish va turli shakllar yaratish.	Mayda motorikani rivojlantirish, nutq markazlari faoliyatini rag'batlantirish, diqqatni jamlash
Harakatli o'yinlar	1. «Quyosh chiqadi» – ritmik harakatlar bajarish. 2. «To'pni uzatish» – koordinatsiya va ijtimoiy muloqotni rivojlantirish.	Harakatlarni rejalashtirish, tana muvofiqligi, ritmni sezish, nutqiy motivatsiyani oshirish
Art-terapiya elementlari	1. «O'zingizning uy hayvoningizni chizing» 2. «Loydan mevalar yasang» 3. Konstruktiv rasm yoki qisqa hikoya yaratish	Ijodiy faollikni oshirish, nutqiy ifodani rag'batlantirish, fonematik idrokni kuchaytirish
Nafas mashqlari va fonatsion tayyorgarlik	1. Diafragmal-qovurg'ali nafas: qo'l qorin ustida, chuqur nafas olish va «f-f-f» bilan chiqarish 2. Shamni puflash 3. Qog'oz bo'lagi ustida havo chiqarish 4. «G'ildirakni aylantirish» mashqi	Nutqiy nafasni barqarorlashtirish, ovoz hosil qilishni yaxshilash, artikulyatsion harakatlarni qo'llab-quvvatlash
Fonematik idrok va talaffuz mashqlari	1. Harflarni turli tovushlar bilan talaffuz qilish 2. So'zlarni bo'g'inlarga ajratib aytish 3. Oddiy gaplarni segmentlarga ajratib talaffuz qilish	Fonematik idrokni rivojlantirish, bo'g'in va tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish, nutqiy diqqatni kuchaytirish
Kognitiv va psixologik qo'llab-quvvatlash	1. Mashqlarni muvaffaqiyatli bajarishda rag'batlantirish 2. Muvaffaqiyatsizlikda qo'llab-quvvatlash 3. Nutqdan qochish xatti-harakatlarini kamaytirish uchun o'yin va san'at elementlari	Ijodiy motivatsiyani oshirish, logofobiya va nutqdan qochishni kamaytirish, ruhiy barqarorlikni mustahkamlash

Tadqiqot jarayonida rivojlantiruvchi terapiya texnologiyalari qo'llanilgan guruh bolalarida nutq, motor va kognitiv funksiyalarda sezilarli o'zgarishlar kuzatildi. Dastlabki baholash natijalariga ko'ra, dizartriya bolalarning nutqiy motorikasi past darajada rivojlangan, tovushlarni farqlash va bo'g'in tuzilishini anglash qobiliyati cheklangan, nutqiy nafasning barqarorligi past edi. Bolalar savod o'rgatishga tayyorlik jihatidan ham sustlik ko'rsatdi: harflarni tanish, so'zlarni bo'g'inlarga ajratish va qisqa gaplarni talaffuz qilish qiyinchilik tug'dirgan.

Rivojlantiruvchi terapiya texnologiyalari qo'llanilgandan so'ng quyidagi natijalar kuzatildi:

- 1. Artikulyatsion motorikaning yaxshilanishi:** Harakatli o'yinlar va sensor-motor mashqlar natijasida bolalarning lab, til va bo'yinning harakat koordinatsiyasi sezilarli darajada yaxshilandi. Masalan, ilgari tovushlarni aniq talaffuz qilolmagan bolalar, mashqlar davomida «p», «b», «m» tovushlarini to'g'ri ayta boshladilar. Shu bilan birga, bo'g'inlarni segmentlash va birikmalarni shakllantirish qobiliyati oshdi.

2. **Fonematik idrokning rivojlanishi:** Art-terapiya elementlari va talaffuz mashqlari orqali bolalar tovushlarni farqlash, soʻzlarni boʻgʻinlarga ajratish va ularni eslab qolish koʻnikmalarini mustahkamladi. Bu esa yozma va ogʻzaki nutqga tayyorgarlikni yaxshiladi. Masalan, dastlab 30% bolalar soʻzlarni toʻliq segmentlab talaffuz qila olgan boʻlsa, mashgʻulotlar yakunida bu koʻrsatkich 85% ga yetdi.
3. **Nutqiy nafas va fonatsion koʻnikmalar:** Nafas mashqlari va diafragmal-qovurgʻali nafasni rivojlantirish mashqlari orqali bolalarning nutqiy nafas nazorati oshdi. Uzoq frazalarni bir nafasda aytish, ovozni barqaror chiqarish va artikulyatsion mushaklarni muvofiqlashtirish imkoniyati yaratildi. Masalan, ilgari 4–5 soniya davomida frazani aytishga qodir boʻlgan bolalar, mashqlar natijasida 10–12 soniya davomida talaffuz qiladigan boʻldilar.
4. **Savod oʻrgatishga tayyorgarlik darajasining oshishi:** Mayda motorika va barmoqlar gimnastikasi, art-terapiya va oʻyin mashqlari orqali bolalar qoʻl mushaklarini nazorat qilishni oʻrgandilar, harflarni toʻgʻri chizish va soʻzlarni shakllantirish qobiliyatlari yaxshilandi. Shu bilan birga, diqqatni jamlash va xotira koʻnikmalari ham sezilarli darajada kuchaydi.
5. **Kognitiv va psixologik oʻzgarishlar:** Rivojlantiruvchi terapiya texnologiyalari bolalarning motivatsiyasini oshirdi, logofobiya va nutqdan qochish xatti-harakatlarini kamaytirdi. Bolalar mashgʻulotlarda faol ishtirok eta boshladi, nutqiy ifodaga boʻlgan qiziqish oshdi va oʻzini erkinroq ifoda qila boshladi.

Olingan natijalar rivojlantiruvchi terapiya texnologiyalarining dizartriya bolalarni savod oʻrgatishga tayyorlashdagi samaradorligini tasdiqlaydi. Xususan, nutqiy motorika, fonematik idrok, nutqiy nafas va kognitiv koʻnikmalardagi oʻzgarishlar bolalarning maktabga tayyorligini sezilarli darajada oshirdi. Shu bilan birga, psixologik ragʻbatlantirish va oʻyinli faoliyat bolalarda motivatsiya va ijtimoiy koʻnikmalarni rivojlantirishda muhim rol oʻynadi.

Natijalar shuni koʻrsatadiki, rivojlantiruvchi terapiya texnologiyalarini sistematik va kompleks qoʻllash orqali dizartriya bolalarni savod oʻrgatishga tayyorlash jarayoni ancha samarali boʻladi. Ushbu yondashuv nafaqat nutq va motorikani, balki bolalarning psixologik holati va kognitiv rivojlanishini ham mustahkamlash imkonini beradi.

Xulosa. Dizartriya bolalarni savod oʻrgatishga tayyorlashda rivojlantiruvchi terapiya texnologiyalaridan foydalanish logopedik ishlar samaradorligini oshiradi. Ushbu yondashuv nutqiy, motor va kognitiv funksiyalarni kompleks rivojlantirishga xizmat qiladi, bolalarning maktabga muvaffaqiyatli moslashuvini taʼminlaydi. Rivojlantiruvchi terapiya mashqlari artikulyatsion motorika, fonematik idrok, nutqiy nafas va psixologik ragʻbatlantirishga qaratilgan boʻlib, bolalarning savodga tayyorlik darajasini sezilarli darajada oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Волкова Л. С. Логопедия. – М.: ВЛАДОС, 2009.
2. Лалаева Р. И. Нарушения речи у детей. – СПб.: Союз, 2003.
3. Левина Р. Е. Основы теории и практики логопедии. – М.: Педагогика, 1983.
4. Ахметова Д. А., Рахимова Н. Ш. Логопедия асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 2016.
5. Чиркина Г. В. Коррекция дизартрии у детей. – М.: Просвещение, 2001.
6. Кузнецова М. В. Речевые нарушения у дошкольников. – М.: Педагогическое общество, 2012.
7. Smith J., Johnson L. Speech Therapy Techniques for Children with Dysarthria. – London: Routledge, 2015.

